İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

TUDED 2025, 65 (1): 130–144

https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1543815

Başvuru | Submitted 04.09.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 12.11.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 14.11.2024
Kabul | Accepted 21.11.2024

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Nevâyî'nin Şathiye Türündeki Bir Gazeline Fakrî'nin Manzum Şerhi

Fakri's Poetic Commentary on a Ghazal in the Shathiye Genre by Nevâyî

Irmak Kaçar [1]

[1] Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye

Öz İslamî edebiyatların özellikle tasavvufî şiir kolunda örnekleri çok görülen şathiyeler, bazı örnekleri ilk okunduğunda görünüşte İslam dininin hükümlerine uymadığı düşünülen, çoğu zaman da akla ve mantığa zıt olarak algılandıkları için saçma kabul edilen şiirlerdir. Türk edebiyatında Mevlâna, Yunus Emre ve Hacı Bayram-ı Veli gibi mutasavvıfların ve diğer bir çok şairin şathiyelerine hem mecaz ve benzetmeler arkasına gizlenmiş olan manalarını izah etmek hem de bu türden şiirlerin dine aykırı olmadığını göstermek için şerhler yazılmıştır. Özellikle Yunus Emre'nin meşhur şathiyesinin farklı şerhlerine rastlanmaktadır. Türk edebiyatında şathiyeleri bilinen şairlerin bu şiirlerine yazılan farklı şerhlerin tespit edilmesi kadar şu anki bilgilerimize göre şathiye yazdıkları bilinmeyen bazı şairlerin şathiye özelliği gösteren şiirlerinin tespiti de muhtemeldir. Nitekim bu çalışmada, daha önce şathiye yazdığına dair herhangi bir kayda rastlamadığımız Alî Şîr Nevâyî'nin, *Fevâyidü'l-Kiber* isimli divanında yer alan ve şathiye özelliği gösterdiği görülen bir gazeline ve son dönem Çağatay şairlerinden Fakrî'nin bu şathiyeye yazdığı manzum bir şerhe dikkat çekilecektir. Çalışmamızda öncelikle Fakrî'ye ve Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunan divanına işaret edildikten sonra her iki şairin ilgili metinlerine yer verilecek, ardından bunların diliçi çevirileri yapılacaktır. Nevâyî ve Fakrî'nin şiirlerinin dil özelliklerine de değinilen çalışmamızda iki şiirin bir arada yer aldığı metnin dijital kopyası da sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler Çağatay Edebiyatı · Nevâyî · Fakrî · Şathiye · Manzum şerh

Abstract "Shathiyas," especially prevalent in the Sufi poetry branch of Islamic literature, are poems often deemed absurd at first glance as they seem to deviate from Islamic teachings and are sometimes perceived as contrary to reason and logic. In Turkish literature, commentaries have been written to elucidate the hidden meanings behind the metaphors and similes in the shathiyas of mystics, such as Mevlana, Yunus Emre, and Hacı Bayram-ı Veli, as well as many other poets. These commentaries aim to demonstrate that such poems are not against religious principles. In Turkish literature, we see different commentaries on Yunus Emre's famous "Şathiye". In addition to identifying different commentaries written on the poems of poets whose shathiyes are known in Turkish literature, it is also possible to identify poems with shathiye characteristics of some poets whose shathiye writings are not known according to our current knowledge. This study focuses on the 384th ghazal in Ali Şîr Nevâyî's Divan, titled *Fevayidu'l-Kiber*, which shows characteristics of a shathiya. This study draws attention to the poetic commentary written by the contemporary Chagatai poet Fakrî on this shathiya. After referencing Fakrî and his Divan in the National Library of France, both poets' texts will be provided with intralingual translations. This study also discusses the linguistic features of Nevâyî and Fakrî's poetry and concludes by presenting a digital copy of the text where both poems are included together.

Keywords Chagatai Literature · Nevâyî · Fakrî · Shathiya · Poetic commentary

Atıf | Citation: Kaçar, Irmak. "Fakri's Poetic Commentary on a Ghazal in the Shathiye Genre by Nevâyî". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi–Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 1 (2025): 130-144. https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1543815

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Kaçar, I.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Irmak Kaçar irmakkacar@gmail.com

Extended Abstract

Derived from the word shatah, which literally means "to move and overflow," it is defined as "words uttered by a Sufi in Sufi states, such as *sekr*, *vecd*, *cezbe*, *galebe*, *inbisat*, *istiğrak*, *cem'*, *fanâ* and *tevhîd-i zâtî* in which he cannot control himself" and used as the general name for poems sung in a state of rapture, especially among Sufi poets, since the 8th century, the aim of not being understood by everyone is dominant in the type of poems in the shathiye genre. After the shathiyes of early Sufis, such as Bayezid-i Bistâmî and Hallâc-ı Mansûr, it is generally seen that Sufi poets wrote shathiyes in Islamic literatures. It is not known who wrote the first shathiye in Turkish literature, but especially Yunus Emre's shathiyes are famous and we have many commentaries. For example, we have 10 different commentaries on Yunus Emre's famous sathiye, and other commentaries may exist. In addition to the possibility of identifying different commentaries on the poems of Yunus Emre and other poets who wrote shathiye in Turkish literature, there is also the possibility of identifying poems by some poets who are not known as shathiye poets.

In this study, we point to a ghazal that shows shathiye characteristics and is found in Nevâyî's divan named *Fevâyidü'l-Kiber*, based on a poetic commentary written by a poet with the pseudonym Fakrî on a poem of Nevâyî that shows shathiye characteristics. After pointing out Fakrî and the divan in which this poetic commentary is found in our study, we include Nevâyî's shathiye and Fakrî's commentary.

The verse commentary that Fakrî made on Nevâyî's ghazal, which exhibits the characteristics of the shathiye, is included in the divan under the heading "translation." Fakrî's divan is registered in the National Library of France (Bibliothèque Nationale de France) under the number Supplément Turc 977. This verse commentary is located between pages 24b-25a of this copy of the divan. It is not clear whether the word "translation" in the title of this commentary was used by Fakrî or the copyist, but it is clear that what is meant by "translation" is "commentary." In the text that we will examine below, Fakrî did not try to convey the meaning of Nevâyî's ghazal with different words but explained or commented on what should be understood from the verses of this ghazal. In fact, it is seen that Fakrî named this activity as "commentary" in the last couplet that he added to the end of his commentary, which we present below.

Fakrî, while commenting on Nevâyî's ghazal in verse, each time first gave a couplet of Nevâyî's ghazal that showed the characteristics of shathiye, and then he himself commented on it with two couplets. This structure was broken only in one place. The fourth couplet of Nevâyî's ghazal was commented on by Fakrî with a single couplet. After commenting on the seventh and last couplet of Nevâyî's ghazal with two couplets, Fakrî ended his commentary by adding another couplet in which he pointed out the end of the commentary and the spiritual help of Nevâyî's spirituality.

When we look at Nevâyî's shathiye, which was commented on by Fakrî, we see that his words, which seem meaningless at first glance, like other sufi shathiyes that have examples in Turkish literature, are actually symbols and metaphors. According to the commentary by Fakrî, Nevâyî actually describes the perfect man who reaches perfection by passing through his own self on the path of Sufi love in the context of the concepts of *fanâ* and *beka*. While doing this, we see that he establishes positive relationships and bonds between objects and events that do not have a relationship under normal conditions or have the opposite relationship and that he draws the reader's attention to these meaningless expressions by qualifying the situations expressed with words, such as "*turfe*, *turferak*, and *muhâl*."

This study brings several issues to the attention of researchers. First of all, we draw attention to a poem in Nevâyî's divan called *Fevâyidü'l-Kiber*. It is obvious that in the studies to be conducted on Nevâyî's divans, it should be revealed whether there are other poems of this type and the works of this great Turkish poet should be examined from this perspective. With our study, the existence of a last Chagatai poet who introduced himself as "Fakrî" and "Fakr-i Tâhir" both in this poem and in the other poems in his divan has been revealed.

Giriş

Sözlük anlamı "hareket etmek ve taşmak" olan şatah kelimesinden türeyen ve genel olarak "sûfînin sekr, vecd, cezbe, galebe, inbisat, istiğrak, cem', fenâ ve tevhîd-i zâtî gibi kendini kontrol edemediği tasavvufî haller içinde söylediği sözler"[1] olarak tanımlanan ve herkes tarafından anlaşılmamak gayesinin baskın olduğu belirtilen şathiye için farklı tanımlara da rastlanmaktadır. Ahmet Talat Onay'ın "dudaklarda tebessüm uyandırmak maksadıyla söylenen manzumeler"[2] tarifine karşı çıkan ve "Türk Edebiyatında Şathiye" isimli çalışmalarında farklı kaynaklardaki tanım ve örnekleri inceleyen Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı şathiyeleri muhtevalarına göre üç grupta tasnif etmişlerdir: "1. "Cem" makamındaki mutasavvıfların vecd ve istiğrak hâlinde söyledikleri, zâhiren dinî ve şer'î inanışlara aykırı gibi görünen şathiyeler. 2. Cennet arzusunu ve cehennem korkusunu aşan, bu duygularla kayıtlanan zâhid tipini alaya alan, bu tavrından dolayı dini inançlara saygısız sanılan bazı şathiyeler, hiçbir kayıtla kayıtlanmayan bir aşkın samimi cüretkârlığı ve pervasızlığı ile söylenmişlerdir. 3. Bazı şathiyelerde eşyanın mantığına ve insan aklına aykırı, saçma gibi görünen bir anlatım tercih edilerek muhatap tebessüme ve düşünmeye sevk edilir."[3]

Konuyla ilgili bir çalışmasında Mustafa Tatçı, bazı Allah dostlarının "kelâm-ı hakikat üzerine remiz boyası çektiklerini" ifade ederek bunları "edebi şathiyeler" olarak tavsif edip Yunus Emre'nin "çıktım erik dalına anda yedim üzümü" mısraıyla başlayan meşhur şathiyesinin bu tarzın ilk örneği olduğunu[4] belirtmektedir.[5]

Bâyezîd-i Bistâmî ve Hallâc-ı Mansûr gibi ilk dönem mutasavvıflarının şathiyelerinden sonra genel olarak İslâmî edebiyatlarda mutasavvıf şairlerin şathiye yazdıklarına rastlanmaktadır. Türk edebiyatında ilk şathiyenin kim tarafından yazıldığı belli değildir ancak özellikle Yunus Emre'nin şathiyeleri meşhur olup birçok şerhi de elimizde mevcuttur. Örneğin Mustafa Tatçı, Yunus Emre'nin "çıktım erik dalına anda yedim üzümü" mısraıyla başlayan şathiyesinin, kendisininki de dâhil olmak üzere 10 farklı şerhi olduğunu ifade ederek başka şerhlerin de bulunması ihtimaline işaret eder.[6] Nitekim Songül Aydın Yağcıoğlu, bir çalışmasında bu şiirin bilinmeyen bir şerhini tanıtmaktadır.[7]

Türk edebiyatında Yunus Emre'nin ve şathiye yazan diğer şairlerin şiirlerinin bilinenlerden farklı şerhlerinin tespit edilmesi ihtimali yanında, şathiye şairi olarak bilinmeyen bazı şairlerin şiirlerinin de tespit edilme ihtimali bulunmaktadır. Nitekim biz de bu yazıda, Fakrî mahlaslı bir şairin Nevâyî'nin şathiye özelliği gösteren bir şiirine yazdığı manzum şerhten hareketle Nevâyî'nin *Fevâyidü'l-Kiber* isimli divanında bulunan ve şathiye özelliği gösteren bir gazeline işaret edeceğiz. Bizim bu çalışmada ele alacağımız şathiye, görünüşte eşyanın mantığına ve insan aklına aykırı ve saçma gibi görünen bir anlatım tercih edilerek muhatabı düşünmeye sevk eden, hakikatleri remiz yoluyla ifade eden edebî şathiyelerin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Çalışmamızda Fakrî'ye ve bu manzum şerhin bulunduğu divanına işaret edildikten sonra Nevâyî'nin şathiyesi ile Fakrî'nin şerhine yer verilecektir.

1. Fakrî ve Mecmuası Hakkında

Bu çalışmaya konu edindiğimiz şerhi kaleme alan kişi, eserde mahlas zikredilen bütün şiirlerde kendisini Fakrî ve Fakr-i Tahir olarak takdim etmektedir. Kendisi hakkında biyografik kaynaklarda araştırma yaptığımızda bu mahlasa sahip bir son dönem Çağatay şairine rastlayamadık. Nitekim János Eckmann,

[1] Süleyman Uludağ, "şathiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 38 (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 370.
[2] Ahmet Talat Onay, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i,* haz. Cemal Kurnaz (Akçağ Yayınları, 1996), 357.
[3] Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiye* (Akçağ Yayınları, 2001), 36, 39, 40.
[4] Mustafa Tatçı, *Ben Doğurdum Anamı: Ali Örfî'nin Bir Şathiyesinin Şerhi* (2. Baskı) (H Yayınları, 2022), 10.
[5] Çalışmamızda bu şekilde kısaca işaret ettiğimiz şathiye türünün ilgili literatürde yer alan farklı tariflerini özetleyen başka çalışmalar da bulunmaktadır. İlgili literatürü özetlemeleri yanında farklı türdeki şathiyeleri de çalışmalarının merkezine alan birkaç makale örneği için bkz. Cafer Özdemir, "Âşık Veysel'in Şathiyesinin Tasavvufî Şifreleri", Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı, (2023): 109-127; Üzeyir Aslan, "Fahrî Ahmed ve Şathiye Şerhi", *Turkish Studies* 3, no. 4, (2008): 120-155.
[6] Mustafa Tatçı, "Yûnus Emre Şerhleri (Çıktım Erik Dalına Şerhleri)" *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), 493.
[7] Songül Aydın Yağcıoğlu, "Yûnus Emre'nin "Çıktım Erik Dalına Anda Yedim Üzümü" Mısraıyla Bilinen Şiirinin Bilinmeyen Bir Şerhi", *DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, (2021): 165-201.

Çağatay edebiyatının klasik sonrası devrini incelemek isteyen araştırmacılar için durumun güç olduğunu, bu dönemde yaşayan şairler ve eserlerinin listesinin henüz tam yapılmadığını vurgulayarak kaynaklarda adı geçtiği halde eserleri bilinmeyen şairlerin yanında yazarı bilinmeyen birçok eserin de bulunduğundan bahseder.[8] Fakrî'nin de bu sınıfta zikredilebilecek şairlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Fakrî'nin Fransa Milli Kütüphanesi (Bibliotheque Nationale de France) Supp. Turc. 977'de kayıtlı bir mecmuada 1a-145a sayfaları arasında farklı edebi şekiller ve türlerle kaleme alınmış manzum ve mensur eserleri bulunmaktadır. Söz konusu mecmuanın içeriği şöyle özetlenebilir: Bu mecmuada Fakrî'ye ait 4 kaside bulunmaktadır. 11b-13b sayfaları arasında yer alan 56 beyitlik "-ān" kafiyeli kasidede, Allah'ın verdiği nimetler zikredilerek O'na övgü ve şükür sunulur. 41b-42b sayfaları arasında yer alan 23 beyitlik "-ār" kafiyeli şiir, Hz. Peygamber için yazılmış bir kaside olup nesib bölümünde bahar anlatılmaktadır. 60a-61a sayfaları arasında yer alan 31 beyitlik "-çe" kafiyeli şiir, tasavvuftaki fakr düşüncesini ele alan Türkçe bir kasidedir. 31b-32a sayfaları arasında ise "-m" kafiyeli 23 beyitlik Farsça bir kaside bulunmaktadır. Mecmuada Fakrî mahlasıyla kaleme alınmış büyük çoğunluğu Türkçe, 38 tanesi de Farsça olan toplamda 149 gazel bulunmaktadır. Yine mecmuada Fakrî'ye ait 18 mesnevi bulunmakta olup bunların kimisi mesnevi nazım şekliyle yazılan 5 ya da 7 beyitlik kısa şiirler iken bir kısmı da yüzlerce beyte ulaşan ve genellikle dünyanın faniliği ve güzel ahlaktan bahseden, bazıları hikâye ve nasihatler içeren uzun mesnevilerdir. Bunların 4 tanesi Farsçadır. Bunlar dışında mecmuada 14 muhammes, 2 terkib-i bend, 2 kıta ve ikisi Arapça biri Farsça olan 3 müfred bulunmaktadır.

Mecmuada Fakrî'nin 3 mensur eseri de yer almaktadır. 2b-6b sayfaları arasında Arapça bir nasihatnâme bulunmakta olup Arapça satırların altında kelimelerin Farsça karşılıkları verilmiştir. 7b-10a sayfaları arasında "Niyyet-i Namaz Înest" başlıklı Arapça bir metin bulunmaktadır. Yer yer Çağatayca ara cümlelerin olduğu bu metinde namazda okunacak dualar yer alır. Satır altında kelimelerin Farsça karşılıkları vardır. 130b-137b sayfaları arasında da Hz. Muhammed'in ahlakından bahseden mensur bir Türkçe eser vardır. Mecmuanın 28b-29b, 107a-114a, 121a-122b ve 138a-143a sayfaları arası ise boştur.

2. Fakrî'nin Manzum Şerhinin Yapısı ve Muhtevası

Nevâyî'nin şathiye özelliği gösteren gazeline Fakrî'nin yaptığı manzum şerh, yukarıda muhtevasına işaret ettiğimiz mecmuada 24b-25a sayfaları arasında "tercüme" başlığı altında yer almaktadır. Bu şerhin başlığındaki "tercüme" kelimesinin Fakrî tarafından mı yoksa müstensih tarafından mı kullanıldığı belli değildir ancak "tercüme" ile kastedilenin "şerh" olduğu açıktır. Zira aşağıda inceleyeceğimiz metinde Fakrî, Nevâyî'nin gazelinin anlamını farklı kelimelerle aktarma yoluna gitmemiş, bu gazelin beyitlerinden anlaşılması gerekeni izah yani şerh etmiştir. Nitekim Fakrî'nin şerhinin sonuna eklediği son beytinde bu faaliyeti "şerh" olarak isimlendirdiği görülmektedir:

Faḳr-ı Ṭāhir şerḥ ḳıldı Mīr ʿAlī Şīr sözlerin

Tā Nevāyīdin nevā bolmay bu söz şerḥi muḥāl

Fakrî, Nevâyî'nin gazelini manzum olarak şerh ederken her defasında önce Nevâyî'nin şathiye özelliği gösteren gazelinin bir beytini vermiş, ardından da kendisi iki beyitle şerhini yapmıştır. Bu yapı sadece bir yerde bozulmuştur. Nevâyî'nin gazelinin dördüncü beyti Fakrî tarafından tek bir beyitle şerh edilmiştir. Fakrî, Nevâyî'nin gazelinin yedinci ve son beytini de iki beyitle şerh ettikten sonra, şerhin bittiğine ve Nevâyî'nin ruhâniyetinin manevi yardımına işaret ettiği bir beyit daha ekleyerek şerhini sonlandırmıştır.

Aşağıda öncelikle Nevâyî'nin gazelinin her bir beyti ile Fakrî'nin bu beyitlere yazdığı manzum şerh birlikte sunularak tarafımızca diliçi çevirileri yapılmış, ardından da şerhte öne çıkan kelime ve kavramlar izah edilmiştir. Kalın harfle dizilen beyitler, Nevâyî'ye aittir.

Nevâyî şathiyesine aşağıdaki beyitle başlamış, Fakrî de bu beyti iki beyitle şerh etmiştir:

[8] János Eckmann, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, (1964): 121.

Kirdi tofraḳḳa hilāl açtı talun ayġa cemāl

Ol talun aynıŋ ḳıraġıdın çu açtı on hilāl

[O dolunayın kenarından on hilal açtığı için; hilal toprağa girdi, dolunaya güzel yüzünü gösterdi.]

Nīstlıḳnıŋ ḫākiġa urdı vücūdını hilāl

Öz vücūdıça on ḥiṣṣe ḥāṣıl ėtti çün kemāl

Öz vücūdın nīstlıḳnıŋ ḫākiġa urmay hilāl

Nėçe yıl ötken bile turġay ėdi şundaḳ hilāl

[Hilal yokluğun toprağına varlığını vurdu ve kemâl bulmak için öz varlığından on hisse elde etti; kendi vücudunu yokluğun toprağına vurmayınca ne kadar yıl geçse de hilal böyle kalırdı.]

Fakrî, bu beyitte tasavvufî anlayışta insan-ı kâmil olma gayesinin gerçekleşmesi için ilk önce kişinin kendi benliğini yok etmesi yani hiçlik toprağı altında kendini gizlemesi gerektiği hususunun dile getirildiğini söylemektedir. Nevâyî, hilâlin dolunay haline gelene kadar her gece şekil değiştirdiğini; dolunayın kenarında yer alan hilalin geçirdiği değişimle on ayrı görüntü elde ederek yavaş yavaş dolunaya dönüştüğünü ifade etmektedir. Hilâl, dolunaya dönüşene kadar her gece batmakta, yani toprağa girmektedir. Fakrî, Nevâyî'nin bu sözlerle tasavvuftaki insan-ı kâmil olma serüveninin, hilâlin dolunay olmasına kadar geçirdiği değişimler üzerinden dile getirildiğini ifade etmektedir. Buna göre, dervişlerin insan-ı kâmil olması için yapmaları gereken şey, hiçlik toprağına girmeleri yani benliklerini yok etmeleridir. Fakrî bu hususu Nevâyî'nin benzetmesi üzerinden izah etmektedir: Hilâl her gece toprağa batmazsa yani olduğu mertebede sabit kalırsa, üzerinden yıllar geçse de dolunaya dönüşmeyecektir. Aynı şekilde, Hak âşığı da nefsini öldürüp hiçliğe bürünmedikçe insan-ı kâmil olamayacaktır.

Nevâyî'nin bu ilk beytindeki hilâl-dolunay ile derviş/insan-ı kâmil ve toprağa girmek ile hiçliğe bürünme benzerlikleri üzerinden ifade ettiği tasavvufî anlayış, geleneksel şiir anlayışındaki benzetmelerden hareketle kısmen tahmin edilip anlaşılabilmektedir. Ancak aşağıdaki beyitten itibaren Nevâyî bu gazelin bir şathiye olarak nitelendirilmesine sebep olacak kapalı söyleyişlere başvurmaktadır.

Su bile şemʿ uçını her laḥẓa aldıŋ yarudı

Şuʿleni gerçi su birle rūşen ėtmekdür muḥāl

[Mumun ucunu suyla söndürdüğün her an, mum daha da parladı; gerçi ateşi suyla parlatmak imkansızdır.]

Sunı bil ʿāşıḳ yaşı şemʿi anıŋ key köŋlidür

Yıġlaġança köz yaşı yaġ boldı şemʿiġa bu ḥāl

Köz suyın tökkençe ʿāşıḳ köŋli şemʿi yarudı

Şuʿleni su birle rūşen eylemek budur miṣāl

[Suyu aşığın göz yaşı, mumu da onun temiz gönlü bil! Âşık ağladıkça, döktüğü gözyaşları muma yağ oldu; göz yaşını dökünce aşığın gönlünün mumu parladı! Ateşi suyla parlatmanın örneği budur.]

Nevâyî, bu beyitte akla ve mantığa aykırı bir duruma işaret etmektedir. Normalde ateşe su döküldüğünde sönmesi gerekirken, beyitte ele aldığı mumun ucuna su değdiğinde ateşi daha da parlamaktadır. Fakrî, Nevâyî'nin bu beyitte kullandığı kelimelerin tasavvufî anlayışta neye karşılık geldiğini izah ederek şerhine başlamaktadır. Buna göre beyitte su ile aşığın göz yaşı, mumla da onun temiz ve parlak gönlü kastedilmiştir. Aşığın gönlü aşk ateşiyle yanıp yakılmaktadır ve âşık bu ateşin acısıyla ağladıkça döktüğü göz yaşları onun aşk ateşini harlamakta, yani ilâhi aşk yolundaki derecesini artırmaktadır. Fakrî, "Şuʿleni su birle rūşen eylemek budur miṣāl" diyerek Nevâyî'nin kapalı üslubunun buna işaret ettiğini dile getirmektedir.

Yėlni tīz eylep ki otdın su çıḳardıŋ ṭurfedür

Līk tofraġı anıŋ közlerge bėrdi iktiḥāl

[Ne gariptir ki rüzgarı hızlandırarak ateşten su çıkardın; ama onun toprağı gözlere sürme oldu.]

Yėlni bil ʿāşıḳnıŋ āhı su yaşı ot köŋlidür

Āh tarttı yandı ot köz yaşı çün boldı zülāl

Andaġ ʿāşıḳ ḫāk-i pāyı dil közin rūşen ḳılur

Maşrıḳ u maġrib ara kim bolġusı ʿanḳā-miṣāl

[Rüzgarı aşığın ahı, suyu onun gözyaşı ve ateşi de gönlü bil. (Aşık) ah çekti, ateş yandı ve saf su gibi olan gözyaşı ortaya çıktı. Ayağının toprağı gönül gözünü parlatan öyle bir âşık doğuda ve batıda Anka gibidir.]

Nevâyî, bu beyitte şöyle bir duruma işaret etmektedir: Ateşte ciğer piştikçe etin suyu damlarken aynı zamanda ateşin etkisiyle etten duman tüter. Ateş, aşktır; ciğer gönüldür. Ondan çıkan su gözyaşıdır; tüten duman da âşığın ahıdır. Şiirde aşkın doğal tezahürleri ele alınmaktadır.

Fakrî, bu beyitte kullanılan kelimelerin karşılıklarını şöyle vermektedir: Rüzgar, aşığın âhı iken su gözyaşı ve ateş de gönlüdür. Nevâyî'nin beytinin ikinci mısraında da toprağın gözlere sürme olması hususu hatırlatılmış, Fakrî de bunu Hak âşığının ayağının tozunu gönül gözüne sürme yapan âşıkların Doğuda ve Batıda Anka olacağı şeklinde yorumlamıştır. Bilindiği üzere Anka kuşu kanaatin ve hiç bir şeye ihtiyacı olmamanın sembolüdür. Nevâyî de şiirde âşık-sevgili bağlamında ele alınan toprak-sürme ilişkisini Allah'ın rızasını elde eden âşıkların yani insan-ı kâmile teslim olan bir gönlün hiçbir şeye ihtiyacı olmaması hususunu ifade etmek için kullanmıştır.

Nevâyî'nin yukarıdaki beytinde dile getirdiği ve ayağının toprağı gönül gözüne sürme yapılacak Hak âşığının kim olduğu hususu, bir sonraki beyitte izah edilmiş, Fakrî de bunu aşağıda tek beyitle izah etmiştir. Buna göre, ilâhi aşk yolunda nefsini öldüren insan-ı kâmil çile çekerek bu yolda kemâle erdiği için artık bundan başkasını talep etmemektedir. Aşk yoluna giren dervişin de kendisine bu kişileri rehber olarak tutması gerekir.

Köz elem tutḳanda kim köz tutmaḳ olmas cüz elem

Anı tutḳıl kim elem ḫaylını eyler fāy-māl

[Göz acı çekmeye alıştığında artık acıdan başkasını ummaz. Elem ordusunu ayaklar altına alanı tut!]

Közledi ʿāşıḳ belānı ḫᵛāhiş ėtmey cüz elem

Tut oşol ʿāşıḳnı kim ḳılġay belānı fāy-māl

[Aşık belayı gözledi, elemden başkasını istemez. Belayı ayaklar altına alan o aşığı tut!]

Nevâyî, şathiyesinin yukarıdaki beytinde sözü gerçek Hak âşığı olan insan-ı kâmillere yani mürşitlere getirdikten sonra yine kapalı bir anlatımla onların özelliklerine aşağıdaki gibi işaret etmekte, Fakrî de bunu iki beyitle şerh etmektedir:

Yoḳdın ėttiŋ bar her dem yüz Mesīḥ-i rūḥ-baḫş

Līk ʿunṣurdın mücerred barçası cevher-miṣāl

[Her an ruh bağışlayan sayısız Mesih'i yoktan var ettin, ancak (bunların her biri) parçalardan bağımsız tek bir öz gibidir.]

Ẓāhir ėttiŋ fīr-i kāmil her biri ʿĪsā-ṣıfāt

Nuṭḳıdın ölgen köŋüller cān tafıp boldı kemāl

Her biri tartıp belānıŋ derdini hīç çekmey ün

Öz vücūdın maḥv ėtip ṣayḳal tafıp cevher miṣāl

[Her biri İsa gibi olan, sözlerinden ölmüş gönüllerin can bularak kemale erdiği kâmil şeyhler ortaya çıkardın. (Bu şeyhlerin) her biri hiç ses çıkarmadan bela derdini çekmiş, kendi vücutlarını yok ederek cevher hâline gelmişlerdir.]

Fakrî, Nevâyî'nin beytinde "yoktan var edilen" ve "Mesîh-i ruh-bahş" olarak tavsif edilen kişileri pîr-i kâmil olan mürşitler olarak izah etmektedir. Bunların yoktan var edilmesiyle kastedilen aşk belasıyla kendi nefislerini yok edip peşinden gerçek varlığa kavuşması ve kemâle ermeleridir. Bunlar kendi varlıklarını Allah'ın

varlığında yok ederek aslında fani varlıklarını parlatıp yüceltmiş, adeta birer cevher olmuşlardır. Cevher, "kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklemin konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamında mantık, felsefe ve kelâm terimidir."[9] Bu ifadeyle, insan-ı kâmilin kendi nefsini öldürerek iradesini Cenab-ı Hakk'a bağlaması yani tasavvuftaki *fenâ fillâh* sonrasında elde edilen *bekâ billâh* mertebesine işaret edilmektedir. Yüce Allah, her an böyle yüzlerce insan-ı kâmili yani her birisi, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi gibi şifalı sözleriyle ölü gönülleri dirilten kişileri var etmektedir.

Nevâyî, aşağıdaki beytinde de yine normal şartlar altında rastlanmayacak bir duruma işaret ederek bunun şaşılacak bir şey olduğunu belirtirken, Fakrî de bu beyitteki kelimelerin sembolik karşılıklarına işaret ettiği şerhinde aslında Nevâyî'nin gökyüzünde her zaman rastlanan bir doğa olayına işaret ettiğini söyler. Nevâyî, kurumuş bir fidanın ateş ortasına konulduğunda yanmaması bir yana bir de çiçek açmasının şaşılacak bir şey olduğunu söyler. Fakrî, bu beytin şerhinde kurumuş fidandan kastın ay, ateşten kastın da güneş olduğunu belirtir. Her ayın başında kurumuş bir fidana benzeyen hilal, bir ateş topu olan güneşin karşısına çıkar. Güneş karşısında yanıp yok olması gerekirken her gün daha da olgunlaşarak büyür ve adeta çiçek açan bir gül fidanı gibi parlak bir dolunay haline gelir. Fakrî, bunun Cenab-ı Hakk'ın sanatı olduğunu ifade ederken aslında Kur'ân-ı Kerîm'in Yâsin suresinde geçen bir ayete de telmihte bulunarak şerhini yapar. Yüce Allah, Yâsin suresinin "Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur" meâlindeki 39. âyetinde ayın hilal evresindeki şeklini kuru bir hurma dalına benzetmektedir. Nevâyî'nin ay ile kurumuş fidan arasındaki benzetmeden hareketle bu beyti kurduğu düşünülebilir.

Ṭurfedür kim ot ara ėktiŋ nihāli köymedi

Ṭurferaḳ kim açtı gül gerçi ḫadeng ėrdi nihāl

[Ne gariptir ki fidanı ateşin içine diktin, yanmadı. Daha da garibi şudur ki ok (gibi kuru) olan o fidan gül/çiçek açtı.]

Ay nihālīdür köçet kün içre tikti[ŋ] köymedi

Künniŋ aldıda çıḳur aynıŋ biride kör hilāl

Ṣunʿ-ı Ḥaḳdur ay nihāli ilgeri ėrdi çıbıḳ

Terbiyet ḫurşīd ėtip boldı talun gül dėk kemāl

[Ay körpe bir fidandır, güneşin içine diktin, yanmadı. Hilal, ayın birinde güneşin karşısına çıkar, gör! Ay fidanı önceden (kuru) bir çubuktu, güneşin terbiye etmesiyle olgun bir gül gibi dolunay oldu. Bu, Allah'ın yaratma sanatıdır.]

Nevâyî, şathiye özelliği gösteren bu gazelini aşağıdaki beyitle bitirirken bu gazelin kolay kolay anlaşılamayacağını, bunu anlayan kişinin bu gazelin bitirilme şeklini de anlayacağını ifade eder. Fakrî de bu gazelin başlama ve bitme şekli üzerinde düşünerek beyti şöyle yorumlamaktadır: Gazelin başlangıcında ay hilal evresindeydi. Zamanla güneşten aldığı feyizle olgunlaşıp dolunaya dönüşen ay yine günler geçtikçe azalarak hilale dönüşür. Bu devir ay ve güneş durdukça sürecektir. Bu beyitle tasavvufta urûc ve nüzul denilen ve dervişin sürekli olarak nefis mücâhedesini sürdürmesi gerektiği şeklindeki düşünceye işaret edildiği söylenebilir.

Bu ġazelniŋ maḳṭaʿın maṭlaʿ ḫayāl ėtken kişi

Ėy Nevāyī şāyed ėtkey fehm sėn ḳılġan ḫayāl

[Ey Nevâyî, bu gazelin sonunu başı gibi hayal eden kişi, senin hayal ettiğin şeyi anlayabilir.]

Bu ġazelniŋ ayaġın baş dėp ḫayāl ėtken kişi

Ay cemāliġa baḳıp fehm eylegey oşbu ḫayāl

Evvelen ėrdi hilāl kündin tafıp boldı kemāl

[9] İlhan Kutluer, "Cevher", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7 (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 450.

Kün kün ötkençe kemip boldı yana āḫir hilāl

[Bu gazelin ayağını başı diyerek hayal eden kişi, ayın yüzüne bakıp bu hayali anlayacaktır. Ay önce hilaldi, güneşten (feyz) alarak olgunlaştı; günler geçtikçe azalarak sonunda yine hilal oldu.]

Nevâyî'nin gazelini bu şekilde şerh eden Fakrî, bu şathiyeyi Nevâyî'nin manevi himaye ve yardımıyla şerh edebildiğini, aksi halde bu şathiyenin anlamsız sözlerden ibaret kalacağını, şerhinin imkânsız olduğunu söyler.

Faḳr-ı Ṭāhir şerḥ ḳıldı Mīr ʿAlī Şīr sözlerin

Tā Nevāyīdin nevā bolmay bu söz şerḥi muḥāl

[Fakr-ı Tâhir, Mir Ali Şir'in sözlerini şerh etti. Nevâyî'den kısmet olmadıkça bu sözleri şerh etmek imkansızdır.]

3. Metinde Öne Çıkan Dil ve İmlâ Özellikleri

Eckmann'a göre, klasik sonrası Çağatay edebiyatında şiir, önceki devirlerde olduğu gibi üstün durumda bulunmakta ve divan edebiyatındaki eski şiir türleri devam etmektedir. Ona göre, bu dönemdeki şair ve yazarlar klasik Çağatay diline özenerek onu taklit etmekteydiler. Bu şair ve yazarlar eski konulardan bahsettikleri eserlerinde divan edebiyatı söz varlığını kullanırken, yeni konular işlediklerinde klasik Çağatay gramerine dokunmadan yeni kelimeler kullanmaktaydılar.[10]

Nevâyî dilinin devam ettiği ve yazarların bu dili kullanmaya önem verdikleri son devirde, Deniz Abik'e göre, Doğu Türk yazı dilinde mahallileşme giderek artmış ve bu durum sonucunda Doğu Türk yazı dili tek yazı dili olmaktan çıkıp yeni yazı dillerinin habercisi olmuştur.[11] A. Nikolayeviç Kononov, 17. yüzyıl Çağatay Türkçesini temsil eden *Şecere-i Terâkime*'nin, Çağatay dilinin son dönem türü olarak söylenebileceğini, dile girmiş olan Arapça ve Farsça sözcüklerin sınırlı kullanımıyla söz varlığının değiştiğini, klasik Çağataycanın genel yapısının korunduğunu ve günlük konuşma dilinin söz varlığına benzeyen bir yapısı olduğunu belirtir.[12] Ölmez, çalışmasında *Şecere-i Terâkime*'nin dil özelliklerini klasik Çağatayca döneminde oluşturulmuş metinlerinkiyle karşılaştırarak aralarındaki farkları belirtmekte, Ebulgazi'nin aksine bu metinde Çağataycada olmayan Türkmence ve Özbekçe kelimelerin de bulunduğuna dikkat çekmektedir.[13]

Klasik sonrası Çağatay döneminde yazılmış olan bu eserde de Çağatay Türkçesinin biçimsel yapısı genel olarak korunmaktayken yer yer farklı yazım ve dil özellikleri, kelime kullanımları da görülmektedir.

- Metinde Eski Türkçeden beri kapalı e (ė) olduğu bilinen kelimeler, kelime başında sıklıkla elif-ye ile (ايـ) yazılırken (ėrdi , ėtip , ėtkey sadece bir kez ėtmey kelimesinde elif (ا) ile yazılmıştır. Kapalı e (ė)'nin kelime ortasındaki yazımında ise çoğunluk ye (ى) kullanılmıştır: dėk , dėp . Yazmada sadece yėlni kelimesinin yazımında kapalı e (ė) sesine karşılık gelecek bir işaret gösterilmemiştir.
- Çağatay Türkçesi imlasında "ç" ünsüzü Türkçe kelimelerin başında, ortasında ve eklerde her zaman cim (ج) harfi ile gösterilmiştir. Metinde de Çağatay Türkçesine göre "ç"li imlâ edilmesi gereken tüm Türkçe kelime ve ekler "cim (ج)" harfiyle yazılmıştır: tökkençe , nėçe , uçını , açtı , barçası

[10] Eckmann, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", 122-123.
[11] Deniz Abik, "Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-Âcizîn'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebî Dilinde Mahallîleşme Eğilimleri Üzerine", *The International Association of Central Asian Studies* 11, no. 1, (2007): 71.
[12] Zuhal Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terâkime* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), 31.
[13] Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terâkime* , 34.

, köçet , çıkur , çıbık , ötkençe . Yalnızca metinde iki örnekte kelime ve ek ç harfi ile yazılmıştır: çıḳardıŋ , vücūdıça .

- Metinde damaksıl geniz ŋ'si nun ve kef (ڭ) ile yazılmıştır: aynıŋ , aldıŋ , köŋli , ėttiŋ .
- Metinde Uygur imlâ geleneğinin devamı olarak ekler kelime köklerinden ayrı yazılmıştır: aynıŋ , nī stlıḳnıŋ .
- Çağatay Türkçesinde yaygın olarak uygulanan bir yazım özelliği de söz içinde veya sözcüğe bir ek geldiğinde ünsüzler yazıda tek ünsüzle gösterilse de ikizleşmenin ortaya çıkmasıdır. Bu metinde ise gerek eklerin ayrı yazımında gerekse de bitişik yazımında şedde kullanıldığı görülmektedir: tökkençe , nėççe , ėtti , ėttiŋ .
- Arapça-Farsça bazı kelimelerin yazımında kelimelerin asıl yazımlarına genellikle bağlı kalındığı söylenebilir. Ancak farklı yazımlar da görülmüştür. Bir örnekte Arapça "cevher" kelimesi çim (ڃ) ile yazılmıştır: çevher
- Yazmada hareke kullanımına bazı kelimelerde rastlanmıştır: yėlni , Ṣunʿ-ı Ḥaḳ , tofraḳḳa , ḥiṣṣe , sunı , nihāli , köçet .
- Klasik Çağatay döneminde özellikle de Nevâyî'de görülen bazı kelimelerde p>f ses değişimine metinde rastlanmaktadır: toprāḳ>tofraḳ . Bu kelime Nevâyî'nin metninde değişime uygun olarak yazılmış olmasına rağmen p>f değişimi bilinen örneklerin dışında bir Türkçe kelimede, iki tane de alıntı kelimede karşımıza çıkmaktadır: tapıp>tafıp , fīr-i kâmil , fāy-māl . Klasik dönem Çağatayca özelliği olan bu ses değişiminin bilinen örneklerin dışındaki kelimelerde ve alıntı kelimelerde görülmesi klasik sonrası Çağataycada dönem özelliği olarak değerlendirilebilir. Keza Eckmann, son dönem Çağatay edebiyatında (1800-1920) şair ve yazarların klasik dönem Çağatay yazı diline özenerek onu taklit ettiklerini söylemektedir.[14]
- Eckmann'ın sahte son çekim edatı olarak klasik dönem Çağatayca metinlerde gösterdiği *alınıda* yapısında[15] benzeşme ve ses düşmesiyle ortaya çıkan *allıda* "ön, önce, huzur" kelimesi[16] metinde *aldıda* şeklinde görülmektedir:
- Eski Türkçe çekim edatı *teg*, Klasik dönem Çağatayca metinlerde *dėk* olarak kullanılır. Metinde *dėk* kullanımının yanında ilerleyici benzeşme ile *daġ/daḳ* biçimiyle[17] ekleşmeye girerek de kullanımı vardır: şundaḳ, andaġ.
- Çağataycada o/u/ü yuvarlak ünlülerinin a/e/i seslerine dönüşerek düzleşmesi metinlerde karşımıza çıkan bir özelliktir. Ancak incelediğimiz metinde *tolun* "dolunay" kelimesi *talun* şeklinde imlâ edilmiştir.

[14] Eckmann, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", 123.
[15] János Eckmann, *Chagatay Manual* (Indiana University, 1966), 127.
[16] Abik, "Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-Âcizîn'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebî Dilinde Mahallîleşme Eğilimleri Üzerine", 67.
[17] Abik, "Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-Âcizîn'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebî Dilinde Mahallîleşme Eğilimleri Üzerine," 68.

Bu durum aynı örnekte üç kez görülmektedir: talun < tolun . Bu örneklerden ikisi Nevâyî'nin metninde *tolun* şeklinde yazılmışken, çalışmaya konu edindiğimiz metinde *talun* şeklinde imlâ edilmiştir. Bu farklılık son dönem Çağataycada görülen bir ses değişimi olarak yazarın bunu metne yansıtmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bu kelimedeki ilk hecede o>a düzleşmesi Çağataycanın son döneminde (18. yy.) istinsah edilmiş *Miftahu'l-Cinan* adlı metinde de görülmektedir.[18] Yeni Uygurca meslek risalelerinde tolun kelimesinin birçok yerde yuvarlak ünlülü şekliyle kullanıldığını çalışmasında belirten Serkan Çakmak, o> a düzleşmesinin çağdaş Uygur dilinin Aksu merkez Beş-Tügmence ağzında da geniş düz ünlülü "tolan" şekliyle de risalelerde karşımıza çıktığını ve bu kullanımlar dışında bu kelimenin metateze uğramış şekline de risalelerde rastlandığını söylemektedir.[19]

Sonuç

Bu incelemeyle birkaç önemli husus araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bunlardan birincisi, Türk dili ve edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olan Nevâyî'nin *Fevâyidü'l-Kiber* isimli divanında bir şathiyesinin bulunduğu bilgisidir. Çalışmaya konu edindiğimiz şathiye metnine bakıldığında, şu anda elimizde bulunan diğer tasavvufî muhtevalı ve anlamı kapalı şathiyelere benzediği, Nevâyî'nin en azından bir gazelinde şathiyeli sözler söylediği görülür. Nevâyî'nin divanları üzerinde yapılacak incelemelerde bu türden başka şiirlerinin olup olmadığının ortaya konmasının önemli olduğu ve bu büyük Türk şairinin eserlerine bir de bu açıdan bakılması gereği ortadadır.

Çalışmamızda Türk dili ve edebiyatı açısından ortaya çıkan diğer önemli husus da kendisini hem bu şiirinde hem de divanındaki diğer şiirlerinde "Fakrî" ve "Fakr-i Tâhir" olarak takdim eden bir son dönem Çağatay şairinin varlığıdır. Çalışmamızın başında da işaret ettiğimiz gibi, şathiye şerhini neşrettiğimiz Fakrî'nin kim olduğu hususu araştırılmaya değer bir mevzudur.

Klasik sonrası dönemde yazılmış olan şerhte, Çağatay Türkçesinin biçimsel özellikleri genel olarak korunmaktayken son dönem Çağatay Türkçesiyle verilmiş eserlerde de görülen kimi farklı yazım ve dil özellikleri, mahallileşme örnekleri ve kelime kullanımları da görülmektedir.

Nevâyî'nin Fakrî tarafından şerh edilen şathiyesine bakıldığında, Türk edebiyatındaki diğer tasavvufî şathiyeler gibi ilk bakışta anlamsız görülen sözlerinin aslında birer remiz ve mecaz olduğu, Fakrî tarafından yapılan şerhine göre Nevâyî'nin aslında fenâ-bekâ kavramları bağlamında tasavvufî aşk yolunda kendi benliğinden geçerek kemâle ulaşan insan-ı kâmili anlattığı görülmektedir. Bunu yaparken de normal şartlar altında aralarında ilişki bulunmayan yahut tam tersi bir ilişki bulunan nesneler ve olaylar arasında olumlu ilişkiler ve bağlar kurduğu, dile getirilen durumları "turfe, turferak, muhâl" gibi kelimelerle niteleyerek okuyucunun dikkatini bu anlamsız ifadelere çektiği görülmektedir.

Alî Şîr Nevâyî'nin şathiye özelliği gösteren bir gazeline manzum bir şerh kaleme alan Fakrî'nin bu çalışmada tanıtılan diğer eserlerinin de neşredilip incelenmesiyle edebiyat tarihimizdeki yerini alacağını umuyoruz.

[18] Nevzat Özkan ve Mehmet Bulut, "Çağatay Türkçesinden Yeni Uygur Türkçesine Geçişte Fonetik Özellikler Bakımından Miftahu'l-Cinan Örneği", *International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies* 5, no. 9 (2023): 25.

[19] Serkan Çakmak, "Uygurca Yazılmış Meslek Risalelerinin Ses Özellikleri", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, no. 10 (2017): 99.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri Irmak Kaçar (Dr. Öğr. Üyesi)
Author Details [1] Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye
0000-0002-2890-1869 irmakkacar@gmail.com

Kaynakça | References

Abik, Deniz. "Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-Âcizîn'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebî Dilinde Mahallîleşme Eğilimleri Üzerine," *The International Association of Central Asian Studies* 11, no. 1, (2007): 52-73. https://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/sufi_allahyar_ve_sebatul_acizin.pdf

Aslan, Üzeyir. "Fahrî Ahmed ve Şathiye Şerhi", *Turkish Studies* 3, no. 4, (2008): 120-155. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.361

Aydın Yağcıoğlu, Songül. "Yûnus Emre'nin "Çıktım Erik Dalına Anda Yedim Üzümü" Mısraıyla Bilinen Şiirinin Bilinmeyen Bir Şerhi", *DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, (2021): 165-201. https://doi.org/10.21054/deuifd.1051805

Bodrogligeti, Andras. J. E. *A Grammar of Chagatay, Languages of the World/Materials 155*. Lincom Europa, 2001.

Clauson, Sir Gerard. *Sanglax: A Persian guide to the Turkish language by Muhammad Mahdī Xān,* Facsimile text with an introduction and indices, Messrs. Luzac and Company Ltd., 1960.

Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press, 1972.

Coşkun, Volkan. *Özbek Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Çakmak, Serkan. "Uygurca Yazılmış Meslek Risalelerinin Ses Özellikleri", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, no. 10 (2017): 81-103. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/35000/399504

Eckmann, János. "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, (1964): 121-156. https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38262/442523

Eckmann, János. *Chagatay Manual*, Indiana University, 1966.

Kaçalin, Mustafa. *Niyāzi, Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, El-Luġātu'n-Nevā'iyye ve'l-İstişhādātu'l-Caġātā'iyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Kaya, Önal. *Alî Şîr Nevāyî, Fevâyidü'l-Kiber.* Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı. *Türk Edebiyatında Şathiye*. Akçağ Yayınları, 2001.

Kutluer, İlhan. "Cevher", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 450-455. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Necipoviç, Necip. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. çev. İklil Kurban. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.

Onay, Ahmet Talat. *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i* (haz. Cemal Kurnaz). Akçağ Yayınları, 1996.

Ölmez, Zuhal. *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terâkime.* Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

Özdemir, Cafer. "Âşık Veysel'in Şathiyesinin Tasavvufî Şifreleri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, *Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı*, (2023): 109-127. https://doi.org/10.28981/hikmet.1314807

Özkan, Nevzat ve Mehmet Bulut. "Çağatay Türkçesinden Yeni Uygur Türkçesine Geçişte Fonetik Özellikler Bakımından Miftahu'l-Cinan Örneği", *International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies* 5, no. 9 (2023): 19-39. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijvuts/issue/76045/1196720

Öztürk, Rıdvan. *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Steingass, Francis Joseph. *Persian-English Dictionary*, Routledge & K. Paul, 1892.

Şeyh Süleyman Efendi. *Lûgat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*, *Türk Dilleri Araştırmaları* C. 13, 2003.

Tatçı, Mustafa. "Yûnus Emre Şerhleri (Çıktım Erik Dalına Şerhleri)". *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.

Tatçı, Mustafa. *Ben Doğurdum Anamı: Ali Örfî'nin Bir Şathiyesinin Şerhi* (2. Baskı). H Yayınları, 2022.

Uludağ, Süleyman, "Şathiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 370-371. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Ek | Appendix

Ek 1: Manzum Şerhin Çeviriyazı Metni

[24b] Tercüme

[Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilün]

1. **Kirdi tofraḳḳa hilāl açtı[20] talun[21] ayġa cemāl**
   Ol talun[22] aynıŋ ḳıraġıdın çu açtı[23] on hilāl

Nīstlıḳnıŋ ḫākiġa urdı vücūdını hilāl
Öz vücūdıça on ḥışṣe ḥāṣıl ètti çün kemāl
Öz vücūdın nīstlıḳnıŋ ḫākiġa urmay hilal
Nèçe yıl ötken bile turġay èdi şundaḳ hilāl

2. **Su bile şemʿ uçını her laḥẓa aldıŋ yarudı**
   Şuʿleni gerçi su birle rūşen ètmekdür muḥāl

Sunı bil ʿāşıḳ yaşı şemʿi anıŋ key köŋlidür
Yıġlaġança köz yaşı yaġ boldı şemʿiġa bu ḥāl
Köz suyın tökkençe ʿāşıḳ köŋli şemʿi yarudı
Şuʿleni su birle rūşen eylemek budur miṣāl

3. **Yèlnī tīz eylep ki otdın su çıḳardıŋ ṭurfedür**
   Līk tofraġı anıŋ közlerge bèrdi iktiḥāl

Yèlni bil ʿāşıḳnıŋ āhı su yaşı ot köŋlidür
Āh tarttı yandı ot köz yaşı çün boldı zülāl
Andaġ ʿāşıḳ ḫāk-i pāyı dil közin rūşen ḳılur
Maşrıḳ u maġrib ara kim bolġusı ʿanḳā-miṣāl

4. **Köz elem tutḳanda kim köz tutmaḳ olmas cüz elem**
   Anı tutḳıl kim elem ḫaylını eyler fāy-māl[24]

Közledi ʿāşıḳ belānı ḫᵛāhiş ètmey cüz elem
Tut oşol ʿāşıḳnı kim ḳılġay belānı fāy-māl

5. **Yoḳdın èttiŋ bar her dem yüz Mesīḥ-i rūḥ-baḫş**
   Līk ʿunṣurdın mücerred barçası cevher-miṣāl[25]

[25a] Ẓāhir èttiŋ fīr-i kāmil her biri ʿĪsā-ṣıfāt
Nuṭḳıdın ölgen köŋüller cān tafıp boldı kemāl

[20] Yayınlanmış metinde "aştı" şeklinde olan bu kelimenin $Ü_2$ nüshasında "açtı" şeklindeki farklılığı gösterilmiştir (Önal Kaya, *Alî Şîr Nevāyî, Fevâyidü'l-Kiber* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 361).
[21] Yayınlanmış metinde kelimenin "tolun" şeklinde olduğu görülmektedir (Kaya, *Alî Şîr Nevāyî, Fevâyidü'l-Kiber,* 361).
[22] Yayınlanmış metinde kelimenin "tolun" şeklinde olduğu görülmektedir (Kaya, *Alî Şîr Nevāyî, Fevâyidü'l-Kiber,* 361).
[23] Yayınlanmış metinde kelimenin "aldıŋ" şeklinde olduğu görülmektedir (Kaya, *Alî Şîr Nevāyî, Fevâyidü'l-Kiber,* 361).
[24] Bu beyit divanda gazelin 6. beytidir.
[25] Bu beyit divanda gazelin 4. beytidir.

Her biri tartıp belānıŋ derdini hīç çekmey ün
Öz vücūdın maḥv ėtip ṣayḳal tafıp cevher miṣāl

6. **Ṭurfedür kim ot ara ėktiŋ nihāli köymedi**
Ṭurferaḳ kim açtı gül gerçi ḫadeng ėrdi nihāl[26]

Ay nihālīdür köçet kün içre tikti[ŋ] köymedi
Künniŋ aldıda çıḳur aynıŋ biride kör hilāl
Ṣun'-ı Ḥaḳdur ay nihāli ilgeri ėrdi çıbıḳ
Terbiyet ḫurşīd ėtip boldı talun gül dėk kemāl

7. **Bu ġazelniŋ maḳṭa'ın maṭla' ḫayāl ėtken kişi**
Ėy Nevāyī şāyed ėtkey fehm sėn ḳılġan ḫayāl

Bu ġazelniŋ ayaġın baş dėp ḫayāl ėtken kişi
Ay cemāliġa baḳıp fehm eylegey oşbu ḫayāl
Evvelen ėrdi hilāl kündin tafıp boldı kemāl
Kün kün ötkençe kemip[27] boldı yana āḫir hilāl
Faḳr-ı Ṭāhir şerḥ ḳıldı Mīr 'Alī Şīr sözlerin
Tā Nevāyīdin nevā bolmay bu söz şerḥi muḥāl

[26] Bu beyit divanda gazelin 5. beytidir.
[27] kemi-: eksilmek, azalmak.

Ek 2: Özgün Metnin Dijital Kopyası

Şekil 1
[24b]

Şekil 2

[25a]

